

mediálních studií a příbuzných oborů. V tomto ohledu publikaci nelze mnoho vytknout. Co však podle mého subjektivního názoru v textu přebývá (skutečně přebývá, nikoli chybí), jsou historické kontexty. Shrnutí politických systémů a politického vývoje jednotlivých období vždy na několika málo stranách je nutně zjednodušující a myslím zbytečné. Zájemci o dějiny médií včetně vysokoškolských studentů mediálních studií a podobných společenskovedních disciplín jsou, nebo by aspoň měli být, zorientovaní v základech našich moderních dějin. Autoři možná mohli odkázat třeba na spolehlivou knihu autorů Balíka, Hlouška, Holzera a Šedy *Politický systém českých zemí 1848–1989*, Brno 2007, kterou bohužel nepoužívají, a tento odkaz klidně mohl nahradit velmi jednoduché popisy dobové politiky. (Na druhou stranu vtipné je ryze české vyhodnocení cenové reality údajem o ceně jedné desítky.) Také je škoda, že autoři rezignovali na podrobnější popis nečeských médií zejména v prvorepublikovém Československu a slovenských médií v poválečném Československu a Slovenské republice (1939–1945).

Co naopak určitě prospívá informační hodnotě knihy, jsou shrnující tabulky na konci každé kapitoly, ze kterých se dozvíme mj. počty deníků, rozhlasových stanic, náklady nejčtenějších tiskovin, ceny novin, platy novinářů atd. Pozoruhodná je obrazová příloha publikace, která přináší ukázky vesměs titulních listů vybraných novin. Zvláště poučné jsou zde fotokopie prvorepublikových bulvárních tiskovin, které ukazují, že dnešní bulvár rozhodně není ničím novým ani výjimečným. Je také dobře, že autoři nezapomněli na seznam zkratk a jmenný a věcný rejstřík.

Recenzovaná publikace není původním vědeckým dílem ve smyslu objevené práce, která by snad „přepsala dějiny“, jak se dneska „moderně“ říká ve sportovním televizním zpravodajství. Její hodnota spočívá v něčem

jiném. Je to průkopnická učebnice, která nemá z hlediska didaktiky větších slabín a jako taková se jistě stane neocenitelným pomocníkem nejen studentů společenských věd, ale všech zájemců o naše moderní (nejen) mediální dějiny.

Michal Kubát

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Lavinia Stan (ed.):

**TRANSITIONAL JUSTICE
IN EASTERN EUROPE AND
THE FORMER SOVIET UNION.
RECKONING WITH
THE COMMUNIST PAST**

New York: Routledge, 2009. 299 stran.

Spôsob inštitucionalizovaného vyrovnávania sa s nedemokratickou minulosťou je rýchlo sa rozvíjajúcou oblasťou v rámci spoločensko-vedného bádania. Ide o problémové skúmanie, ktoré presahuje rámec politickej vedy a využíva postupy a poznatky sociológie, historických vied, psychológie, ekonómie a mnohých ďalších. Ako vo svojej kapitole v recenzovanej publikácii *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union* píše Tomas Kotar: „Tranzičná spravodlivosť zahŕňa vyrovnanie sa s komunistickou minulosťou a posilnenie liberálnej demokracie vyhľadáním, vyvodením zodpovednosti a postavením pred spravodlivosť ľudí, ktorí spáchali zločiny, no boli pritom chránení vďaka svojej politickej či administratívnej pozícii v predošlom režime.“ (s. 216) Špecifikom postkomunistického priestoru je zameranie sa na štátnu políciu. (s. 7) Táto bola totiž nástrojom rozsiahlej straníckej kontroly nad spoločnosťou a jednou z hlavných zložiek brachiálnej moci nedemokratického režimu. Preto sú primárnu

formou vyrovnávania sa s minulosťou lustrácie a sprístupňovanie zachovanej archívnej dokumentácie. Celkovo však možno skonštatovať, že postkomunistické vyrovnávanie sa s minulosťou bolo mierne, ako povedal bývalý východonemecký disident Bärbel Bohley: „Očakávali sme spravodlivosť, ale namiesto toho sme dostali právny štát.“ (s. 25).

Editorka recenzovaného textu Lavinia Stan v úvode stanovuje za prioritný cieľ tejto prehľadovej publikácie „preskúmanie hlavných procesov vyrovnávania sa s minulosťou v krajinách východnej Európy a bývalého Sovietskeho zväzu“. Ambíciou je vysvetliť osvojenie si rôznych modelov reflexie komunistickej minulosti v jednotlivých skúmaných krajinách a zhodnotiť tieto prístupy prostredníctvom prípadových štúdií. Následne dostáva priestor komparácia jednotlivých prípadov s cieľom identifikovať hlavné determinanty vyrovnávania sa s minulosťou. V jednotlivých kapitolách sa autori venujú vývoju skúmanej politiky v deviatich postkomunistických krajinách – Nemecku, Českej republike, Slovensku, Poľsku, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku, Albánsku, Slovinsku, ako aj v pätnástich nástupníckych štátoch Zväzu sovietskych socialistických republík. Autori disponujúci rozsiahlymi empirickými poznatkami sa vo svojich kapitolách zaoberajú troma dimenziami inštitucionalizovanej reflexie minulosti: lustráciami, prístupom občanov k archíviám po bývalých bezpečnostných zločkách a súdnymi procesmi proti porušovateľom ľudských práv. Pozornosť nie je venovaná iba formálnej stránke zákonov, ale aj ich reálnemu efektu a úspešnosti. Na časovej osi sa jednotlivé kapitoly zaoberajú obdobím rokov 1989 až 2007.

Vladimir Tismaneanu v úvodnej časti knihy vyzdvihuje dôležitosť a problematickosť vyrovnávania sa s minulosťou v krajinách absolvujúcich prechod k demokracii. Takmer vždy je totiž určenie jasnej hranice medzi páchatelmi a obeťami komplikované,

no zároveň: „V prípade vhodnej realizácie, vyrovnávanie sa s minulosťou umožňuje obnovu demokratickej spoločnosti založenej na dôvere, individuálnych právach, vláde zákona a úcte k pravde.“ Aj Lavinia Stan však hneď v úvode upozorňuje, že táto citlivá problematika vzťahujúca sa k odhaleniu pravdy a napraveniu minulých nepravostí sa sama o sebe môže stať obeťou politických kalkulácií a pri selektívnom prístupe môže viesť k vzniku nových nepravostí.

Obzvlášť zaujímavá je kapitola Nadye Nedelsky venovaná Československu, Českej a Slovenskej republike. Autorka sa venuje rozdielnemu prístupu jednotlivých nástupníckych subjektov po bývalom federálnom štáte k minulosti, pričom vysvetlenie hľadá na pozadí odlišnej percepcie komunistického režimu v dvoch častiach jedného štátu. Rozdielne boli ciele komunistických elit, iný charakter mali i prejavy občianskej spoločnosti. Dôležitá bola i rýchlo pokračujúca modernizácia Slovenska. Vychádzajúc z téz Herberta Kitschelta (1999) o odlišných typoch komunistických režimov je možné interpretovať nerovnaký vývoj po roku 1989 v jednotlivých častiach bývalého Československa. Iná konfigurácia elit vychádzajúca z historických predpokladov dala vzniknúť rôznej reflexii nedemokratickej minulosti. Uvedené je možné podložiť i tvrdením, že rozdielny pohľad na minulosť bol jednou z príčin rozdelenia spoločného štátu a ilustratívnym príkladom základnej ideovej nezhody najsilnejších slovenských a českých politických elit.

Maďarsko je ilustráciou rovnice, kde slabá politická vôľa a apatická verejnosť rovná sa veľmi mierne lustrácie, oneskorené a pomalé otváranie archívov a iba málo súdnych konaní. Výstižnou charakteristikou nedemokratického režimu v Maďarsku bol v 70. a 80. rokoch prívlastok „gulášový komunizmus“. V krajine prevládol názor, že najlepšie bude sústrediť sa na kvalitu života v súčasnosti a nie zameriavať sa na

minulosť. V Maďarsku bola ku koncu 80. rokov povolená istá miera plurality, opozícia bola vo vzťahu k vláde slabá a neexistovala ani silná požiadavka zo strany verejnosti smerom k reflexii komunistického obdobia. „Vo svetle maďarského kontextu nie je otázkou prečo vznikol mierny systém, ale skôr prečo vôbec boli prijaté nejaké lustrácie.“ (s. 102) Pri podrobnejšej analýze sa ukazuje, že schválenie zákona bolo vnímané ako súčasť politického boja, po výmene vlád dochádzalo k modifikácii lustračného systému.

Do konca deväťdesiatych rokov prijali právne úpravy regulujúce prístup skompromitovaných ľudí do verejných funkcií a/alebo upravujúce prístup verejnosti k materiálom bývalých bezpečnostných zložiek všetky východoeurópske krajiny s výnimkou vojnou poznačenej Juhoslávie. Ich rozsah, sankcie i logika fungovania sa naprieč regiónom značne líšili. V prípade postsovietskych republík je situácia zložitejšia, pretože čo sa tajných zložiek a ich materiálov týka, jedinou nástupníckou krajinou po bývalom ZSSR sa stalo Rusko. V týchto krajinách sa navyše na čelo nových režimov v mnohých prípadoch dostali bývalí vysokí členovia republikových Sovietov a často sa v 90. rokoch zmietali v regionálnych konfliktoch, ich politické systémy ďalej vykazovali väčšie autoritárske tendencie ako v prípade iných postkomunistických štátov.

Celkovo ide o súdržnú a logicky dobre vystavanú publikáciu, ktorá je prínosná pre odbornú i laickú verejnosť. Počet skúmaných prípadov a dôkladnosť pri ich spracovaní umožňuje vnímať ucelený obraz vyrovnávania sa s komunistickou minulosťou v regióne. Ide o najkomplexnejšiu (v ohľade počtu prípadov i časového záberu) publikáciu svojho druhu. Editorka Lavinia Stan sa rozhodla zaradiť do publikácie prípadové štúdie krajín, ktoré v 90. rokoch minulého storočia nefigurovali vo vojenskom konflikte. Preto boli zo skúmania vylúčené nástupnícke štáty bývalej Federatívnej republiky Juhoslávia s výnim-

kou Slovinska. Takýto výber ochudobňuje recenzovanú publikáciu. Práve komparácia analyzovaných krajín s Balkánom by mohla poskytnúť cenný pohľad na problematiku vyrovnávania sa s nedemokratickou minulosťou. Dvoma hlavnými cieľmi recenzovanej publikácie bolo (1) prezentovať podrobné prípadové štúdie a (2) identifikovať širšie vzorce postkomunistického vyrovnávania sa s minulosťou a pritom určiť hlavné determinanty podobnosti a rozdielnosti jednotlivých prípadov. Pri zohľadnení faktu, že na tvorbe knihy sa podieľalo viacero autorov je pochopiteľné, že prvý cieľ sa podarilo splniť lepšie ako druhý, napriek tomu aj z teoretického hľadiska ide o dobré dielo.

Z perspektívy vedeckého skúmania je najprínosnejšia záverečná zhrňujúca kapitola, ktorá okrem stručného prehľadu prijatých opatrení v analyzovaných krajinách kriticky hodnotí známe teoretické koncepty. Je možné súhlasiť s tvrdením autorky o nedostatočnej explanačnej hodnote existujúcich konceptov. Ani jeden z najrozšírenejších prístupov (Huntington 1991; Moran 1994; Welsh 1996; Williams et. al. 2003) totiž nedokáže uspokojivo vysvetliť evolúciu skúmanej politiky a je potrebné načrtnúť dynamiku vývoja zachytávajúcu schému. Kľúčovým elementom pre politiku vyrovnávania sa s minulosťou je podľa Lavinie Stan relatívny pomer vplyvu nástupníckych strán a bývalej opozície. Výsledok „zápasu o vyrovnávanie sa s minulosťou“ závisí od kombinácie troch faktorov: 1. zloženia, orientácie a sily opozície pred a po roku 1989; 2. spôsobu akým si režim vynucoval poslušnosť spoločnosti – represiou a/alebo kooptáciou; 3. miery skúsenosti krajiny s politickým pluralizmom pred obdobia komunistickej vlády. Ak mala krajina rozsiahle skúsenosti so systémom viacerých politických strán a opozícia pozostávala z disidentov, radových členov a vylúčených bývalých technokratov a bola zároveň relatívne početná, nachádzame v postkomunistickom období dobre organizovanú, vzdelanú a po-

tenciálne vplyvnú alternatívnu elitu. Tieto podmienky spĺňa Česká republika, Poľsko, Maďarsko a Pobaltské krajiny. Pokiaľ sa komunistický režim spoliehal na represiu a ideologickú rigiditu (Česká republika, Nemecká demokratická republika a Pobaltské krajiny), vyrovnávanie sa s minulosťou bude prísnejšie ako v štátoch kde sa o poslušnosť strana snažila skôr kooptáciou a povoľoval sa istý stupeň reformy (Poľsko a najmä Maďarsko). Ak bola opozícia slabá pre kombináciu iba malej predkomunistickej skúsenosti s politickým pluralizmom (Bulharsko, Rumunsko, kaukazské a stredoázijské krajiny) a silnej represie režimu proti rodiacej sa opozícii (Rumunsko) a/alebo úspešnej kooptácii významnej časti opozície (Slovensko, Rusko, Ukrajina, Bielorusko a čiastočne Rumunsko), v demokratickom období registrujeme menšiu aktivitu v oblasti posttranzičnej spravodlivosti. Navyše, v druhej skupine krajín si nástupnícke strany dokázali udržať významný vplyv aj po prechode k demokracii, bývalé opozičné strany sa k slovu dostávajú neskôr. Spomenuté tri faktory sú teda podľa autorky lepšími prediktormi – I. načasovania prijatia lustrácie a otvorenia archívov, II. prísnosti systému a III. počtu súdnych procesov – ako argumentácia zameraná na typ tranzície, na vzťah režimu a opozície či na politiku súčasnosti.

Lavinia Stan dospieva k poznaniu, že je potrebné vyhnúť sa jednodimenzionálnym a monokauzálnym explanáciám. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union* je evidentne ovplyvnená dielom Herberta Kitschelta et. al. (1999), Lavinia Stan sa v závere prihlásila k teórii závislosti na ceste: „Minulosť a prítomnosť

nie sú od seba oddelené, ale sú úzko spojené. Národné špecifiká komunistickej minulosti umožnili konkrétny typ tranzície, ktorý ďalej viedol k špecifickej politickej konštelácii a tá bola následne viac či menej naklonená vyrovnávaniu sa s minulosťou.“ Publikácia, ktorú editovala, je posunom oproti rozšíreným konceptom, domnievam sa správnym smerom. Vidím však istý nedostatok v nedostatočnom rozpracovaní motivácií politických aktérov, význam agendy vyrovnávania sa s minulosťou na súťaž politických subjektov taktiež mohol dostať širší priestor. Najmä ak autorkina posledná veta znie: „Minulosť nie je osudová, ale výrazne zaväži.“ Ďalším menším, no pri autorstve viacerých ľudí pochopiteľným, nedostatkom je nevyváženosť jednotlivých kapitol.

Použité zdroje:

- Huntington, Samuel P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kitschelt, Herbert et. al. 1999. *Post-Communist Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moran, John P. 1994. „The Communist Torturers of Eastern Europe: Prosecute and Punish or Forgive and Forget?“ *Communist and Post-Communist Studies* 27, č. 1, 95–109.
- Welsh, Helga A. 1996. „Dealing with the Communist Past: Central and East European Experiences after 1990.“ *Europe-Asia Studies* 48, č. 3, 413–428.
- Williams, Kieran; Szczerbiak, Aleks a Fowler, Brigid. 2003. *Explaining Lustration in Eastern Europe*. Brighton: Sussex European Institute.

Tomáš Bezák

Filozofická fakulta Univerzity Komenského